

Ystads kommun

MUSIKMÖTEN I HEMMET

**ATT ÅTERERÖVRA ESTETISKA,
EMOTIONELLA OCH SOCIALA RUM**

Rapport från ett musikterapeutiskt och
etnografiskt pilotprojekt i hemtjänsten i Ystad
Erik Nagel och Gitte Pålsson

INNEHÅLL

SAMMANFATTNING	3
BAKGRUND TILL MUSIKMÖTEN I HEMMET	4
RESULTAT	5
GENOMFÖRANDE	6
ETISKA OCH ETNOLOGISKA ÖVERVÄGANDEN	18
TACK	19
OM GITTE PÅLSSON OCH ERIK NAGEL	19

Foto: Marika Jamoun, Gitte Pålsson, Erik Nagel och hemtjänstens personal.

SAMMANFATTNING

Projektet Musikmöten i hemmet har syftat till erbjuda musikupplevelser i hemmet till klienter i hemtjänsten, samt till att skapa en ansats för metodutveckling avseende kulturellt berikande av omsorgs- och hemtjänstverksamhet. Metodutvecklingen bygger på kombinationen av våra samlade teoretiska och praktiska yrkeskompetenser inom pedagogik, vård, musik, musikterapi och etnografi.

Åtta ensamstående pensionärer med olika funktionsnedsättningar – med något enstaka undantag runt eller väl över 90 år gamla – har tillsammans med sin hemtjänstpersonal och i några fall tillsammans med grannar, vänner och anhöriga medverkat i projektet. Från september till december 2016 och med ett återbesök våren 2017 har de haft vardera sex timslånga hembesök av sångerskan och musikterapeuten Gitte Pålsson och etnografen och amatörmusikern Erik Nagel. Musikmötena har dokumenterats med ljudinspelningar och fältanteckningar.

Musikmötena har varit inriktade på musiksamvaro på musikterapeutisk grund. Musikmötena har gått till så att Pålsson & Nagel haft med sig musikinstrument där sång, gitarr och dragspel (Pålsson), sång och fiol (Nagel) varit de bärande inslagen. Till detta kommer en uppsättning rytm- och klanginstrument (samt hos två brukare flygel/piano). Musiken har vid varje tillfälle valts efter de enskilda klienternas önskemål. Sång och musik har varvats med samtal, alla medverkande har utifrån sina förutsättningar bejakat erbjudandet att ta del i musikskapandet med sång, spel och improvisation på olika instrument. Rytmik och dans (på grund av pensionärernas rörelsehinder i regel bekvämt sittande; vi klappar, fattar varandras händer och dansar med ben och fötter, armar, händer och fingrar) har också varit stående inslag.

Av de åtta pensionärerna önskade två från början att enbart lyssna, men efterhand som arbetet skridit fram har även dessa blivit mer fysiskt aktiva i musicerandet. En liknande process har skett med hemtjänstpersonal och anhöriga. Hemtjänstpersonal har spelat, sjungit och dansat, liksom även grannar och anhöriga i alla åldrar som de äldre bjudit in till musikmötena.

¹ Denna rapport är skriven för de äldre som medverkat i projektet, för deras anhöriga, hemtjänstpersonal och anslagsgivare. Teoretiska grunder och analytiska förfaringssätt kommer att redovisas i andra sammanhang där det etnografiska materialet kommer att användas för uppsatsarbeten och seminariepresentationer.

BAKGRUNDEN TILL MUSIKMÖTEN I HEMMET

Alla har rätt att ta del av kulturlivet, många äldre- och demensboenden har sång och musik som fasta inslag i sina verksamheter. En i detta avseende eftersatt grupp är de äldre som vårdas i hemmet. Brukare av hemtjänst kan ha svårigheter att komma ifrån sina hem för att bli delaktiga i kulturella aktiviteter; funktionshinder av skilda slag kan skapa behov av att kulturlivet kommer hem till pensionärerna. Det var tanken som växte fram i ett samtal mellan musikerterapeuten Gitte Pålsson och Ystad kommuns kulturchef Charlotta Blom.

Gitte Pålsson och etnografen Erik Nagel hade inlett ett samarbete kring musik och äldre och lekt med tanken att kombinera våra kunskaper. Charlotta Blom förankrade idén om ett pilotprojekt hos social- och kulturnämnderna som beslöt att anslå medel till Musikmöten i hemmet för hemtjänstklinter. I detta skede togs kontakt med Musik i Syd som beslöt att bidra med 50 % av kostnaderna för projektet.

Mellan september och december 2016 har Pålsson och Nagel med några veckors mellanrum besökt åtta hemtjänstklinter i deras hem. Med något undantag är pensionärerna omkring eller väl över nittio år gamla. Genom hemtjänsten har de tackat ja till erbjudandet om att medverka i projektet. Efter en preliminär utvärdering beslöt Ystad kommun att hemtjänstklinterna skulle få ett uppföljande återbesök under våren 2017.

Med sig har Pålsson och Nagel haft en mängd musikinstrument (dragspel, fiol, gitarr, olika klang- och rytminstrument) och en inspelningsmikrofon. Förutom att tillsammans med pensionärer, anhöriga och hemtjänstpersonal berika dagen med musik har projektet också syftat till metodutveckling och att utforska nya vägar för arbetet inom vård och omsorg.

RESULTAT

Resultaten av projektet kan delas upp i följande teman:

1. Att återerövra sitt estetiska rum:

Att få uppleva och vara delaktig i levande musik när kroppen begränsar möjligheten att lämna hemmet har varit viktigt för klienterna. Lyhördhet för deras individuella musikpreferenser, musicerande utan krav på rätt och fel, samt kontinuiteten i mötena har stöttat klienterna i att återerövra estetiska rum som tidigare övergivits på grund av funktionshinder.

En poäng här är att i sitt eget estetiska rum är man tidlöst sig själv, i mötet och i musikens nu. Här har man ingen ålder, här är man inte brukare eller patient, här är man inte funktionshindrad. En annan viktig poäng är att dessa återerövringar av estetiska rum kommer till stånd efterhand, det är kontinuiteten i musikmöten i hemmet som småningom gör det möjligt.

2. Att återerövra emotionella och sociala rum:

Musikmötena har bidragit till att bryta de äldres ensamhet och därmed också deras känslomässiga isolering; med musikens, samtalens, berättandets och samvarons hjälp har de på olika sätt kunnat återerövra mera eller mindre övergivna emotionella och sociala rum. Pensionärerna har upplevt att de fått en betydelsefull social roll som värd för musikmötena. Musikmötena har blivit tillfällen för umgänge mellan flera generationer, och indirekt förmodligen ett välbehövligt stöd för anhöriga. Ytterligare en social aspekt är att relationen mellan klienter, hemtjänstpersonal och anhöriga har fått nya dimensioner och nya möjligheter.

3. Musikterapeutiska:

Musikterapeutiska framsteg har varit tydliga. Det aktiva musiklyssnandet, musikskapandet och samtalen kring den enskildes favoritmusik har inneburit att pensionärens personlighet fått träda fram och blomstra medan funktionshindren blivit irrelevanta. Kontinuiteten har här varit en betydelsefull faktor. I detta sammanhang vill vi också rikta uppmärksamheten mot ett problem; de äldres hem är utrustade med musikanläggningar som inte längre fungerar. Vikten av att kontinuerligt kunna lyssna till favoritmusik är vedertaget inom musikterapi, en viktig insats kan göras genom att utrusta de äldre med enkla, fungerande CD-spelare och skivor.

4. Bildning:

Musikmötena har inneburit att de äldres sociala, emotionella och musikaliska kompetenser fått ta plats medan funktionshindren fått stå tillbaka. Hemtjänstpersonal och anhöriga har fått uppleva hur musik kan bidra till att skapa fördjupade relationer med klienterna och befrämja dialog och kommunikation med demenssjuka. Det aktiva musicerandet, liksom samtal om minnen, om livet, konsten och musiken har berikat umgänget mellan klienter, anhöriga och personal.

5. Utbildning och forskning:

I förlängning av ovanstående ser vi en potential för kompetensutveckling för personal i vården, och för musiker, musikpedagoger och musikterapeuter. Om hemtjänstpersonalen får kunskaper och träning i att använda musikterapeutiska verktyg, och får tillfällen att utveckla sin kommunikativa musikkompetens som en del av yrkesrollen, kan de bidra till förbättrad livskvalitet för pensionärerna och ökad arbetsglädje för sig själva.

Det etnografiska materialet som skapats under projektets gång kommer att användas i forsknings- och utbildningssyfte.

GENOMFÖRANDET

Här nedan följer några korta berättelser ur våra anteckningar och ljudinspelningar. Det samlade etnografiska materialet är omfattande och kommer i fortsättningen att användas i olika sammanhang som uppsatsmaterial och i seminariepresentationer. De medverkande pensionärerna, deras anhöriga och hemtjänstpersonal framträder i denna rapport (och i alla framtida texter om projektet) under fingerade namn.

Arbetsfördelningen oss emellan grundar sig på att Gitte är rytmikpedagog, musikterapeut, sångerska och musiker, medan Erik är folklorist, etnograf och amatörmusiker. Under musikmötena är Gitte arbetsledaren som strävar efter att få pensionärerna själva att ta ledningen, när vi skriver är Erik arbetsledaren. Det etnografiska arbetet har gått till så att anteckningar gjorts efter varje musikmöte. Vi har också diskuterat sinsemellan vad vi just varit med om. Från och med andra musikmötet spelades mötena in i sin helhet och ljudinspelningarna har sedan varit föremål för om-lyssningar, transkriberingar av enstaka partier, ytterligare omlyssningar och analys. Denna bearbetningsprocess kommer att fortsätta.

I denna rapport lyfter vi för varje pensionär fram exempel som illustrerar det förlopp musikmötena haft. Musikmöten i hemmet har varit ett pilot- och samverkansprojekt. Eftersom det inte gjorts förut i denna form (kombinationen av musikterapi och etnografi) fanns det inga mallar att falla tillbaka på. Inspirerade av verksamheten Narrativ etnografi (www.narrativ-etnografi.se) har vi fått uppfinna och experimentera oss fram. Vår ambition har varit att möta varje klient förutsättningslöst på var och ens egna villkor, och utgå från var och ens individuella musikpreferenser.

Vi har således inte haft något i förväg inövat program att framföra som konserter i hemmiljö, utan pensionärernas önskemål och stundens ingivelse har varit vägledande. Vi har improviserat utifrån våra egna repertoarer och förkunskaper, vilka givetvis har utökats i samvaron med de äldre; vi har lärt oss mycket av pensionärerna, inte bara om musik.

Vi har strävat efter att så snart som möjligt engagera både de äldre, deras anhöriga och hemtjänstpersonalen i det aktiva musikskapandet tillsammans, men vi har också betonat att det går lika bra att enbart lyssna för den som så önskat – den som lyssnar är också med och skapar. Det var den levande musiken när vi spelade som väckte en lust hos pensionärerna att delta aktivt i musicerandet. De visade detta med gester, mimik, nynnande, sång och rytmiska rörelser. Vi hade med oss en uppsättning rytm- och klanginstrument. En pensionär hade en egen flygel, en ett piano.

Ett viktigt inslag är att vi avdramatiserat själva musicerandet, vi har betonat att det viktiga är att ha roligt tillsammans genom att spela och sjunga, inte att prestera eller leva upp till några formellt korrekta eller felaktiga sätt att musicera.

Slutligen några ord om hemtjänstpersonalen; vi har mött både yngre och äldre, män och kvinnor, och alla vi träffat har varit engagerade i klienterna. Bara ett par stycken omnämns i den följande texten med namn (fingerade förstås), de har lyssnat, spelat och sjungit och varit betydelsefulla i

relationsskapandet mellan oss och pensionärerna. Några har kommenterat vad de just varit med om vid musikmötena. Flera har på olika sätt berättat att det varit lärorikt och intressant att få uppleva klienterna i ett annat sammanhang; för även om lokalen, hemmet, varit den vanliga så har musikmötena fört med sig ett annat sätt att umgås med klienterna. Musiksamvaron har inneburit att fokus flyttats från funktionshinder, kroppslig vård och omsorg och fysisk inaktivitet till aktivt musicerande. En manlig hemtjänstvårdare kommenterade sina upplevelser med att glatt poängtera: "Det är så kul att se när de är aktiva!"

En annan aspekt av detta är att personalen och de äldre fått tillfällen att möta sidor hos varandra som sällan aktualiseras i de vanliga hemtjänst-rutinerna. Det är uppenbart att Musikmöten i hemmet bidrar till nya dimensioner och nya möjligheter i relationen mellan klienter och personal.

Maria

Hon är den första vi besöker när projektet startar i september. Det är ännu lite sommar kvar, vi sitter på Marias inglasade balkong och sjunger, spelar och småpratar för att komma underfund med vad hon kan ha för favoritmusik.

Hon äger ett piano som hon inte längre spelar på, det behöver stämmas och en av tangenterna är stum. Ovanför pianot hänger siluettbilder av de stora kompositörerna, det är uppenbart att musiken en gång i tiden spelat en stor roll i Marias liv. Det hade Teodora från hemtjänsten uppmärksammat, så när erbjudandet om Musikmöten i hemmet kom uppmuntrade hon Maria att anmäla sig.

Maria berättar anekdoter om sitt liv, som när hon var ung flicka och kär i den spännande kolsvarta sotarpojken, så far och mor bjöd hem sotarns på middag: ajdå! Den blyga sotarpojken som dök upp i föräldrars sällskap var nytvättad, vattenkammad, rosa som en spädgris, finkläd och inte alls spännande! Då vart det annat när hon träffade sin blivande man; det var på dans, jitterbugg, och då hände det att pojkarna slängde upp flickorna över ryggen och då kunde man se flickornas strumphållare. Han bjöd upp: "Men du får inte slänga mig över ryggen!" sa Maria, "nej visst" svarade han. "Och så gjorde han ju det i alla fall! Och sen dess var det ju han och jag!"

Jitterbuggen pekar mot svängiga låtar, det är en ledtråd in i Marias glada musikvärld. Men det visar sig också snart att Maria är förtjust i visor, hennes repertoar omfattar många sånger av Evert Taube, men även nyare visor som Afzelius/Rodriguez "Sång till friheten", en av hennes älsklingssånger är Olle Adolphssons "Grön kväll i Margretelund". Musikstunderna hos Maria blir lekfulla och svängiga, hon, och hennes hemtjänstpersonal, spelar tamburin, xylofon och pentatoniskt klangspel. Hon sjunger sina favoritvisor och medan hon själv tar en tamburin säger hon glatt leende till hemtjänstens Danuta som inte tidigare varit med på musikmötena: "du får ta den ... du får ha nån'ting" och sätter resolut ett klangspel i händerna på henne. Hos Maria är det inte fråga om att sitta i bakgrunden och avlyssna en konsert i hemmiljö, här spelar vi tillsammans!

Vid ett tillfälle bejakar Maria Gittes inbjudan att de tillsammans ska spela på pianot (med undvikande av vissa tangenter). Det blir en lekfull improvisation så Maria får lust att få tag på en pianostämmare så hon kan komma igång att spela igen. Mellan sångerna delar Maria med sig av spännande berättelser om sitt liv, om sina porslinsfigurer och om broderns färgstarka målningar. Vid vår sista träff får Maria ett sånghäfte med hennes favoritvisor, hon förvarar det i ett kuvert och skriver utanpå "Musikmöten i hemmet". Hon fotograferar de flesta av våra musikmöten, och efter nyår får vi brev med fotografier som tack för höstens möten.

Berit

Om stämningen vid musikmötena hos Maria ofta varit lite uppsluppen så är det mera vemod och eftertänksamhet som präglat mötena hos Berit. Vi är både väntade och efterlängtrade när vi kommer, det säger hon varje gång. Även hennes gäster, sonen och grannarna som hon bjudit in, säger

att så är fallet. Det går också att avläsa i rummet; Berit, som själv är fast i sin rullstol, har låtit möblera om vid varje musikmöte så att vi besökande musikanter får en särskilt förnämlig plats, varsin stol arrangerade som en liten scen mittemot värdinnan och hennes övriga besökare.

Möbleringen och de på silverbricka framdukade kristallglasen med dricka, skålen med plockgodis, visar att Berit och hennes anhängare iscensätter en högtidsstund.

Förutom visor önskar Berit andliga sånger som hon letat fram i sin stora sångbok och både hon och hennes gäster tar gärna del i musicerandet med sång och med klang- och rytminstrumenten. Musiken har varit viktig i Berits liv och i familjelivet. En gång i tiden spelade sonen fiol, det tyckte hon om.

Berit är förtjust i dragspelet och så var också hennes man som nu från det inramade fotografiet, iklädd sin fina uniform, blickar ner på den högtidliga tillställningen. Hans porträtt står således placerat att Berit kan ha ögonkontakt med honom under musikmötet. Och nog blinkar hon till honom när vi spelar "Min soldat ... någonstans i Sverige"? Hon ler lite och har ömhet i blicken när vi berättar att vi lagt märke till denna detalj. Och sen är det fiolen, violinen, Berits favoritinstrument i än högre grad än dragspelet. Till Berits förtjusning ber sonen vid ett av våra musikmöten att få pröva på för att se om han fortfarande kommer ihåg vilket leder till en improvisation tillsammans med Gitte. Sedan leder han med sin starka barytonröst oss alla i Evert Taubes "Fritiof och Carmencita". På så vis bidrar musikmötena till att mor och son återförenas i ett gemensamt estetiskt rum. Just det musikmötet avslutas med att Berit sträcker på sig i stolen och säger: "det är härligt med musiken – det är underbart – det känns i hela kroppen, man känner sig mycket lättare, mycket gladare – det väcks till liv, det som ligger därinne och gror".

När vi spelar Fritz Kreislers "Liebesleid" på violin och gitarr kommer tårar i Berits ögon. Andrea från hemtjänsten lägger en bekräftande hand på hennes axel, räcker henne diskret en pappersservett, Berit torkar bort en tår på kinden, Andreas hand ligger kvar på Berits axel. Samvaron präglas av andaktsfull närvaro och stillhet.

Gunvor

Berit är inte ensam om att markera musikmötena som en högtidsstund. Gunvor är nogga med att mineralvatten serveras i vackra glas. Hon sitter i sin fåtölj omgiven av blommor, egenhändigt målade och fotografiska porträtt av barnbarn, barnbarns barn, porträtt av dottern och sonen som båda dog för några år sedan, av fadern och av maken som även de sedan länge är borta. Gunvor utstrålar ett sekellångt livs rika erfarenheter av stora framgångar och stora förluster – en vänlig vishet, och en ömhet för hemtjänstpersonalen.

Vid vårt första möte uttrycker Gunvor önskan att få sitta och lyssna, sjunga och spela ska hon inte. Hon önskar sig en liten konsert i hemmet. Vi, musikanterna och hemtjänstpersonalen, sitter i en halvcirkel vända mot Gunvor.

Småningom, när vi träffats ett par gånger, börjar Gunvor sjunga med i sina favoritsånger: "Två solröda segel" och "Pappa kom hem", som båda påminner om att först pappan sedan maken var officerare i marinen och tidvis på långresor. Hon börjar även spela klangspel, det får sin fasta plats på rullatorn som får tjänstgöra som instrumenthållare. Hennes nyfikna improviserande på detta instrument visar att hon undan för undan blir förtrogen både med instrumentet och med musikmötena tillsammans med oss. Det kommer också fram att hon en gång i tiden spelat piano och sjungit i kör – och varit solist. Hon är mycket tonsäker.

Gunvor uppskattar att vi har många olika instrument med oss. Hon önskar att få höra Kreislers "Liebesleid" på fiol och gitarr. "I en sal på lasarettet" lockar fram en berättelse om en sjukhusvistelse i barndomen och Tove Janssons "Höstvisa" blir lite av en signaturmelodi för höstens musikmöten hos Gunvor.

"Jag står här på ett torg" (Lars Forsells svenska version av Boris Vians "Le Deserteur") berör henne starkt, liksom Ture Nermans "Den vackraste visan om kärleken" – båda, av äldre generationer, välkända anti-krigssånger.

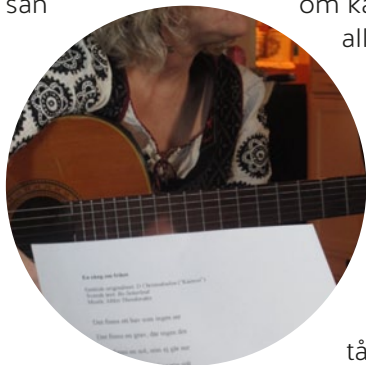
Vid terminens sista musikmöte, strax innan jul, är svärsonen och hans nya sambo på besök. Gunvor berättar för dem att vi ska sjunga tillsammans och att de ska vara med. Nu är det inte längre tal om att någon spelar och någon annan lyssnar så som vid vårt första möte, Gunvors musikmöten har blivit stunder där goda vänner sjunger och spelar tillsammans.

Bertram

Det var Bertram som först påminde oss om Ture Nermans "Den vackraste visan om kärleken" och Lars Forsells "Jag står här på ett torg". En gång i tiden ingenjör till yrket, en bildad humanist med intresse för jazz och latinamerikansk musik, bokhyllorna fulla av musik- och konstlitteratur, väggarna pryds av porträtt av jazzmusiker, av internationell folklore och modernistiskt måleri. Musikanläggning har han också och många skivor, men det visar sig när Bertram vill spela sina favoritlåtar för oss att musikanläggningen är ur funktion.

Vid vårt första möte säger Bertram: "Det ska bli fint med levande musik, det är alltid trevligt!". Han berättar senare att han tänker mycket mellan våra besök, på poem, på vistexter, på musiker som han vill samtala om och vars musik han önskar att höra, som Noël Cowards "I'll see you again". Just den sången hörde han en gång på en bar i Schweiz och det hade gjort stort intryck på honom. Till följande träff har Gitte övat in sången och spelar den sedan som avslutning på våra musikmöten hos Bertram. Vi låter göra utskrift av hans favorittexter så han har dem att läsa mellan musikmötena. Bertrams främsta intresse är att lyssna, reflektera och samtala kring musik. Han lyssnar koncentrerat på musik som berör honom, men det händer också att han avbryter oss mitt i ett stycke när det inte fångar hans intresse.

Det blir många samtal hos Bertram om låtar, artister, och om hans böcker och tavlor. Han skämtar med oss och säger till hemtjänstpersonalen: "Jag ska bli manager för de här, jag kommer att ta mycket betalt!" Även om rösten inte bär alla gånger så tal-sjunger han gärna en "bit" som han säger, som han tänkt på. När vi spelat och sjungit "Den vackraste visan om kärleken" är det tårar i Bertrams ögon, vi är alla tagna av stundens eftertanke. Ture Nermans poem är gripande aktuellt och påminner oss om att det just är 100 år sedan dikten skrevs med anledning av första världskrigets fasor; då var det en massgrav i Flandern, nu är det Aleppo och Syrien. "Jag blir rörd många gånger" säger Bertram, och Laura från hemtjänsten svarar: "Ja, det var inte bara du blev tårögd av den här!"

Tillsammans med hemtjänstpersonalen, och vid ett tillfälle med dottern och hennes man, improviserar Bertram på klang-spel och xylofon när vi spelar en svingande "Autum leaves" eller en gungande samba. Men hans passion är att lyssna, reflektera och samtala om musik.

Medan vi fikar vid vår träff den 2 december (Bertram bjuder som vanligt på kaffe och wienerbröd) bryter han plötsligt igenom sorlet av prat och säger med klar röst: "Jag är ledsen!" – Erik: "Du är ledsen?" – Bertram: "för det är vår sista stund denna höst!".

När vi sen efter årsskiftet återkommer för ett avslutande musikmöte finns inte Bertram längre i livet. De sista månaderna i hans 95-åriga liv berikades med musikmöten, samtal och musikskapande; han berikade dem, och oss, med sin starka integritet, humor, eftertänksamhet, känslomässiga djupsinne och närvaro.

Hannah

Hannah har varit förskollärare. Hon bor en trappa upp, från trottoaren ser vi hennes huvud tillsammans med en rad tyggosedjur, det är hennes vänner säger hon, de är också med i soffan när vi sjunger. Hon sitter där i köket och spanar ut på gatan och hoppas på att få besök.

Hemtjänstpersonalen har innan vi gått in i lägenheten berättat för oss att Hannah har långt framskriden demenssjukdom. Vid vår andra träff minns hon kanske bara vagt att vi varit hos henne förut, ibland minns hon inte vad vi just gjort tillsammans. Hon frågar oroligt: "Vad ska jag göra?"

Hannah är liten och mager, hon fryser ofta. Hon pratar gärna, fast med svikande minne kan det vara svårt att föra längre meningsfulla samtal och orientera sig i världen. Men när vi spelar och sjunger tillsammans är hon oerhört närvarande! Musiken är ett språk med vilket går hon in i ett estetiskt rum där hon känner igen sig, där hon kommunicerar utan några hinder. Hon svarar direkt på inbjudning till turtagning, tar med glädje egna initiativ, improviserar energiskt på klanginstrument, dansar och sjunger i fulländat samspel med dragospel och fiol; det oroligt planlösa omvandlas till fokuserat musikaliskt samspel. I det för stunden återerövrade estetiska rummet, och med säker känsla för ton, takt och rytm tar Hannah kapellmästarens, kompositörens och improvisatörens roll – hon skapar musik. Och blir varm och måste ta av sig koftan.

Efter ett par träffar är det som om Hannah – vagt kanske – börja minnas vilka vi är, hon förefaller mindre orolig och ännu mera fokuserat på musiken; vi önskar för hennes del att det var kortare tid mellan musikmötena och – som hos de andra pensionärerna – att hon hade en fungerande CD-spelare med favoritmusik att lyssna till när hon är ensam i lägenheten.

Orvar

När vi kommer till Orvar första gången är vi tidiga och väntar en stund på trappan utanför huset. Ett par (som visar sig vara Orvars grannar i lägenheten ovanför) på väg in frågar vilka vi är och vi berättar om vårt ärende. Förr i världen spelade Orvar mycket säger de, men nu är det sedan lång tid tillbaka helt tyst. Ännu är det september och varmt, grannarna säger att de ska hålla fönster och dörrar öppna så de kan höra när vi spelar hos Orvar. Lite undrande ringer vi på dörrklockan.

Orvar äger en flygel. Den står övergiven i ena hörnet av den rymliga tvårumslägenheten, sedan hustrun dog och demenssjukdomen satte in – det var så länge sen. Marika från hemtjänsten säger att hon aldrig hört honom spela.

Vid vårt första musikmöte sitter han i sin fåtölj, vänt mot TV:n i lägenhetens motsatta hörn. När han fått klart för sig anledningen till vårt besök börjar han berätta om sitt och hustruns gemensamma intresse för musik; deras samtal om Bach och Glenn Goulds Goldberg-variationer. Som musikanter når vi inte på långa vägar upp i den nivån. Orvar säger att hustrun var sträng när det gällde musik, man fick inte slarva. Han berättar anekdoter om den berömda Frans Liszt som på ålderns höst var en usel pianist: "han spelade fel!" säger Orvar.

Vi spelar en stund. Orvar, som med sina berättelser lagt ribban ganska högt, lyssnar. Rätt som det är, mitt i en låt – var det "Josefins dopvals"? – reser sig den storgväxte mannen, vinglar till, famlar efter rullatorn, gestikulerar upprymd till sina besökare om att flytta på sig; vi oroar oss för att han ska ramla omkull – är han arg? Har vi gjort något som upprör ho-

nom? Han lyckas ta sig fram till pianopallen, ramlar nästan på golvet när han ska sätta sig, slår an några takter och börjar spela Rimskij-Korsakovs virtuosnummer "Humlans flykt" med fingrar som känner varenda tangent på klaviaturen. Sen kommer han av sig, börjar med några takter av ett annat stycke, kommer av sig igen, bläddrar oroligt i notarken, försöker – och ger upp.

Vid våra följande besök är det uppenbart att Orvar har börjat spela igen, mellan musikmötena. Hade han tidigare övergivit det estetiska rummet så har han nu åter hittat nyckeln, han bjuder oss på sånger ur sin repertoar av amerikanska och irländska ballader (han sjöng en gång i tiden i en manskör som riktat in sig på engelskspråkig folklöre), vi åtar oss "läxor" att göra hemma, lär oss "Nellie Grey" och "Molly Malone" och flera andra sånger som blir vår gemensamma repertoar som vi sjunger tillsammans med Orvar vid varje musikmöte.

Vid ett tillfälle (vårt andra besök) börjar han sjunga "Les feuilles mortes", det franska originalet till "Autum leaves", och efterhand som musikmötena skrider fram kastar han loss vid flygeln i medryckande boogie-woogie, blues och kortare klassiska stycken som han spelar rakt igenom utan avbrott. Och utan noter.

Från att ha varit ganska innesluten i sitt eget musicerande har våra musikmöten också fört med sig att Orvar börjat samspela, han lyssnar in, växelvis ackompanjerar och leder spelandet. Vid några tillfällen genomför Orvar och Gitte en fyrhändig pianoimprovisation, andra gånger improviserar han på xylofon och klang-spel till fiol och dragspel. En annan improvisation går till så att Gitte och Orvar sitter tät intill varandra, Gitte tar ackorden på gitarren med vänstra hand, medan Orvar slår an strängarna med sin högra, Erik står intill och ackompanjerar dem på fiolen. Vid det laget är Frans Liszt, Glenn Gould och hustruns stränga krav på perfektion som bortblåsta. Nu är det snarare minnen av den lekfulla manskören som Orvar aktualiserar i våra musikmöten.

Ebba

Ebba tar emot oss sittande i sin stol, hon är återhållen, trött och nedstämd, men när dragspelet och fiolen kommer fram skiner hon upp litet grann. Hon har dansat mycket i sina dagar säger hon, sjunga vill hon inte, men hon lyssnar gärna.

Mellan låtarna samtalar vi om flygfotona på väggen; det var gården där Ebba växte upp, med mor och far och alla djuren. Sen gifte hon sig, på hyllkanten står fotografier av dottern, och av mannen som inte längre är i livet. Att Ebba sitter med en stor sorg anar vi från första mötet, men det är först senare som vi ska förstå. Ebba säger att hon älskar musik, den gör henne glad och under samtalen mellan låtarna skrattar hon. Ändå är det som om något tynger henne.

Vårt andra musikmöte hos Ebba blir en vändpunkt. Det är den 6 oktober och Gitte sitter mittemot Ebba och sjunger Tove Janssons "Höstvisa", ett samtal om den annalkande vintern tar vid. Ebba skrattar när hon berättar att i ungdomen for hon och hennes man varje år till svågern i Norrland och åkte skidor. Gitte frågar om den vackra dockan och nallen i soffan bredvid Ebbas fåtölj; det får minnena, känslorna och gråten att välla fram. Ebba tycks vara mycket ensam med sin sorg över dottern som 18 år gammal omkom en vecka efter att hon tagit studenten, innan hon riktigt fått ett eget vuxet liv – det måste vara mera än ett halvt sekel sedan olyckan, Ebba är 93 år, hon minns det som var det igår.

Gitte sitter kvar mittemot Ebba, så nära att knäna möts, de finner varandras händer, sitter länge och håller om varandra, mellan gråten får Ebba fram några ord om förlusten och Gitte bekräftar henne med ord. Osman från hemtjänsten och Erik hummar då och då bekräftande. Stämningen i rummet är förtätad, varm och omsorgsfull. Efter några minuter släpper Ebba på greppet om Gitte som då börjar spela Topelius elegiska "Roinés strand". Snart börja Ebbas gråt igen och Gitte slutar spela på gitarren, men fortsätter sjunga medan hon och Ebba åter håller i varandra. I bakgrunden hörs att Erik med försiktigt knäppande på fiolens strängar följer melodin. Ännu en visa om någon kär och saknad följer, småningom upphör gråten. En visa leder tankarna tillbaka till de tidigare samtalen om gården och djuren, katterna, hundarna, hästarna, Ebba livar upp, skrattar vid minnena av att rida, Gitte och Ebba griper varandras händer och sitt-dansar först till en glad och fartfylld "i galopp, i galopp", sedan till fiolens valstakter, Ebba börjar stampa takten, nu är hon aktiv i musiken, glad, Gitte sjunger: "jungfru, jungfru..." och Ebba utbrister: "det var mycket på en morron! – men det var roligt!", och efter en litet vemodig bosnisk visa skrattande: "tänk om man hade såna mornar alltid!".

Stämningen blir åter melankolisk med en instrumental "Konvaljens av-

sked” för dragspel och fiol. Gitte berättar om en förlust i den egna familjen och sjunger den egna visan ”För att du inte är här” som hon tillägnar Ebbas dotter och sin egen släkting – Gitte och Ebba båda tårögda. Visan som handlar om saknad och livet på en skånsk bondgård leder samtalet till fotografierna av Ebbas familj och hemmet. Ebba håller kvar Gittes hand, Gitte spelar med den fria handen på dragspelet ”Två solröda segel” och ”Tangokavaljeren”. En burlesk skånsk visa om ”bet-hackande” leder damerna in i ett dialektpräglad samtal om ”beedoor” och jordbruksarbete förr och nu. Ebba skrattar glatt och minns, vi avslutar med ett par glada valser och Ebba upprepar när vi går: ”Tusen tusen tusen tack!”

Vid de efterföljande musikmöten hos Ebba berörs förlusten av dottern, men Ebba överväldigas inte längre av sorgen, förlusten nämns då och då, av henne (med en suck), eller någon av oss, som ett sorgligt faktum.

Ebba blir mera aktiv i musiken, hon rör fötter och fingrar i takt när vi spelar och sjunger, vi avslutar mötena i glad stämning och vi kan inte gå därifrån utan att först hålla hand en lång stund och en avskedskram. Ebba har med musikmötena öppnat inte bara ett estetiskt rum utan även ett känslomässigt och socialt.

Gullan

Det är med stolthet i rösten som Gullan berättar att de två barnbarnsbarnen meddelar förskolan att de inte kommer följande dag, för de ska med mormor till gammalmormor och göra musik. Det blir livat när Gullans vardagsrum fylls med gäster i alla åldrar som spelar musik tillsammans (dottern med sina barnbarn, väninnorna, systemen), gärna välkända dansbandslåtar, låtar som Gullan själv önskat och berättar att hon dansat till ”mååååå gååååå!” Väninnorna och systemen som deltar med liv och lust undrar om de också kan få Musikmöten i hemmet, men här drar Gullan fördel av att hon har hemtjänst. Rollen som värdinna är betydelsefull för

Gullan, det är tydligt att hon, som annars till vardags går ensam med hunden, med hjälp av Musikmöten i hemmet återfår en viktig kvalitet i sitt liv när hon får vara värdinna och efter musikmötena kan duka fram stort kaffebord. Det stressar henne också, hon kollar igen och igen om hunden är inne eller ute, om hon nu har kommit ihåg att sätta på kaffet.

Vid två tillfällen träffar vi enbart Gullan och hennes hemtjänstpersonal. Då har hon mera lugn att fokusera på sången och musiken, och slipper oroa sig för värdskapet. Hon berättar att hon spelat dragspel en gång i tiden, men det var för länge sen, hon kommer inte längre ihåg var instrumentet är. Gullan besväras också av oro, rastlöshet och smärtor.

På längre sikt skulle Gullan med fördel kunna ha musikmöten med gäster ibland och ibland enskild.

ETISKA OCH ETNOLOGISKA ÖVERVÄGANDEN

Idén bakom arbetet med Skapande etnografi: musik, ord och bild är samverkan och kreativ gemenskap, inspiration har bland annat hämtats från verksamheten Narrativ Etnografi (<http://www.narrativ-etnografi.se>). Utgångspunkten för Skapande etnografi är en uppsättning reflexioner, tankar och beprövade erfarenheter som gör etnologi och etnografi till verksamma instrument i kulturlivet.

En av dessa reflexioner som länge varit vedertagna inom etnologin är att forskaren inte är en utanförstående, neutral iakttagare, utan själv en aktör och således medverkande i den interaktion som är föremål för arbetet. I det här sammanhanget är det interaktionen, processen när människor (pensionärer, personal, anhöriga, etnografen) är kreativa tillsammans som står i fokus. Detta är en viktig demokratisk aspekt som betonar att alla, oberoende av social ställning, är lika delaktiga i skapandet, även om vi har olika roller. Etnografens och etnologens ansvar är att dokumentera och analysera processen och kommunicera detta till övriga medverkande och till anslagsgivare.

En följd av ovanstående resonemang är att varken personer med funktionshinder, deras anhöriga eller personal är föremål för undersökning,

de är inte objekt, utan agerande subjekt, medverkande vars medverkan kan bidra till kunskap och metodutveckling.

Flertalet medverkande pensionärer har skriftligt medgivit att återges i bild- och ljudupptagningar samt att omnämnas vid namn. Så har också varit fallet där utomstående reportrar publicerat sig om projektet. Då det emellertid på längre sikt kan vara problematiskt att behålla kontrollen över skrivna framställningar framträder i denna rapport (och i alla framtida texter om projektet) de medverkande pensionärerna, deras anhöriga och hemtjänstpersonal under fingerade namn.

TACK!

Ett stort tack till de medverkande äldre, till den fantastiska hemtjänstpersonalen, till anhöriga och till Ystad kommun och Musik i Syd!

OM GITTE PÅLSSON OCH ERIK NAGEL

Samarbetet mellan Gitte Pålsson och Erik Nagel började med att vi spelade musik tillsammans. Sedan fick Erik förmånen att handleda Gittes examensarbete "Etnopoetisk transkribering av musikinteraktion i demensvård: en metodutveckling" (Stockholm 2016) vid Kungliga Musikhögskolan. Ur detta samarbete växte tanken på att förena och omsätta våra estetiska, pedagogiska, teoretiska och praktiska kompetenser i ett projekt till glädje för medmänniskor med funktionshinder.

Gitte Pålsson är singer-songwriter, föreläsare, förmedlare av latinamerikansk vispoesi, utbildad rytmikpedagog och filosofie magister i musikterapi. Hon driver produktionsbolaget Gitte Pålsson Musik- och Scenproduktion (www.gitte.nu). Pålsson har många års erfarenheter av arbete inom vård och omsorg.

Erik Nagel har utbildning i teckning, pedagogik, etnologi och arkivkunskap, har arbetat som arkivarie, lärare och socialpedagog bl a med vård, undervisning, utredning, bildskapande och personalhandledning i omsorgen. Han är filosofie doktor i etnologi och driver företaget Skapande Etnografi – Musik, Ord och Bild (Skapande etnografi - Musik, ord och bild | Facebook

Ystads kommun